

ความหลากหลายชนิดของพืชผักพื้นบ้านกินได้ในนาข้าวจังหวัดสุรินทร์

DIVERSITY OF WILD EDIBLE PLANTS IN PADDY FIELD, SURIN PROVINCE

น้องนุช สารภี^{1*} ปิยรัตน์ มีแก้ว¹ กชนิภา อุดมทวี¹ จุฑามาส อยู่มาก¹ และ ชัยพันธุ์ สารภี²
Nongnut Saraphi^{1*} Piyarat Meekaew¹ Kotchanipha Udomthawee¹ Jutamas Yoomark¹
and Chaipan Saraphi²

¹คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์

²การยางแห่งประเทศไทยสาขานครวัด จังหวัดบุรีรัมย์

¹Faculty of Science and Technology, Surindra Rajabhat University

²Rubber Authority of Thailand Ban Kruat Branch, Buriram Province

*corresponding author e-mail: nongnut.sp@gmail.com

(Received: 8 December 2019; Revised: 23 March 2020; Accepted: 13 April 2020)

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงสำรวจ วิจัยเชิงปริมาณ และวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความหลากหลายของชนิด และศึกษานิเวศวิทยาของพืชผักพื้นบ้านในนาข้าวจังหวัดสุรินทร์ โดยใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างแบบเฉพาะเจาะจง และสโนว์บอลหรือลูกโซ่ มีการเก็บข้อมูลพืชในนาข้าวที่สามารถนำมาบริโภคได้ ชนิดพันธุ์พืชที่พบในนาข้าว และนิเวศวิทยา โดยใช้แบบสำรวจ แบบสัมภาษณ์ และสังเกตแบบมีส่วนร่วม ผลการศึกษา พบว่า มีพืชผักพื้นบ้านที่กินได้ จำนวน 13 วงศ์ 14 ชนิด ซึ่งพบได้ตั้งแต่ช่วงเริ่มต้นของฤดูกาลทำนาจนถึงสิ้นสุดการเก็บเกี่ยวข้าว ซึ่งจัดจำแนกพืชผักที่พบตามลักษณะนิเวศวิทยาเป็น 4 ประเภท คือ พืชใต้น้ำ พืชโคลนเหนียว พืชลอยน้ำ และพืชชายน้ำ ตามลำดับ

คำสำคัญ: ความหลากหลายชนิดของพืช พืชผักพื้นบ้านกินได้ นาข้าว นิเวศวิทยานาข้าว

Abstract

This research is an exploratory, quantitative and qualitative research. The research aims to study the species diversity and ecology of wild edible plant in Surin paddy field. Purposive and snowball or chain sampling method were conducted to collect data. Farming information, consuming data, ecology and diversity of wild edible plants in paddy field were collected by surveying, interviewing and participatory observation. The study revealed that the local paddy field vegetation was classified to 14 species of 13 families. These plants have

found since the beginning of the farming season until the end of harvest. According to ecological characteristics, there were classified to 4 type, included submerged plant, emerged plant, floating plant, and marginal plant, respectively.

Keywords: Species diversity of plant, Wild edible plant, Paddy field, Ecology of paddy field

บทนำ

นาข้าว จัดเป็น “สภาพแวดล้อมทางน้ำชั่วคราว” (Temporary aquatic environment) (Roger, 1996 as cited in Che Salmah et al., 2017) หรือเป็น “พื้นที่ชุ่มน้ำ” ที่ครอบคลุมพื้นที่คิดเป็นร้อยละ 17.5 ของพื้นที่ประเทศ ซึ่งถือว่ามีความสำคัญทางนิเวศวิทยาที่มีคุณค่าต่อวิถีชีวิตทั้งของมนุษย์ พืช และสัตว์ (สนใจ, 2557) วัชพืช (Weeds) หรือพืชอื่นๆ ที่ไม่ใช่ข้าวนั้นโดยส่วนใหญ่แล้วจัดว่าเป็นพืชที่ไม่มีความสำคัญและอาจส่งผลกระทบต่อการเจริญเติบโตของต้นข้าวและผลผลิตที่จะได้รับ แต่ในแง่ของระบบนิเวศเกษตร (Agroecosystem) แล้วนับได้ว่าพืชเหล่านี้มีหน้าที่และบทบาทที่สำคัญยิ่ง (Yamaguchi & Umemoto, 1996 as cited in Kosaka et al., 2006) ทั้งเป็นอาหาร ยา เลี้ยงสัตว์ ป้องกันการชะล้างพังทลายของดิน ชะลอการไหลบ่าของน้ำ เป็นที่อยู่อาศัยและหลบภัย เป็นต้น (Prajeesh & Kumar, 2016)

ข้าวเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของคนไทย และนับได้ว่าเป็นอาหารหลัก ดังนั้น จึงนับได้ว่าข้าวเป็นสมบัติที่มีคุณค่าและมีความสำคัญต่อชีวิตและความเป็นอยู่ อีกทั้งเป็นรากฐานของวิถีชีวิต ความเชื่อ และวัฒนธรรมมานับตั้งแต่อดีต (น้องนุช และคณะ, 2562) การปลูกข้าวในจังหวัดสุรินทร์นั้น ถือได้ว่าเป็นความสำคัญยิ่งเช่นกันต่อวิถีชีวิต ความเป็นอยู่และประเพณีวัฒนธรรม โดยมีพื้นที่ทำนามากกว่า 3,100,000 ไร่ ประชากรมากกว่า 90% ประกอบอาชีพทำนาปี และปลูกพืชผัก เลี้ยงปลาและกุ้งในนาข้าว จัดเป็นระบบเกษตรแบบผสมผสานที่ทำให้ดินมีความอุดมสมบูรณ์ และเพิ่มความหลากหลายทางชีวภาพในนาข้าว ประเด็นที่น่าสนใจ ก็คือชาวนาในพื้นที่จังหวัดสุรินทร์ยังมีวิถีชีวิตที่พึ่งพิงอยู่กับความหลากหลายทางชีวภาพในนาข้าว แม้แต่วัชพืชที่เจริญเติบโตในนาข้าว ส่วนหนึ่งคือ พืชอาหารที่อยู่ในวิถีชีวิตของชาวนามาโดยตลอด ในฐานะพืชผักพื้นบ้านที่ให้คุณค่าทางโภชนาการ มีสรรพคุณทางยา และลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือนได้เป็นอย่างดี

ดังนั้นการวิจัยครั้งนี้จึงมุ่งที่จะศึกษาชนิดพันธุ์ของพืชน้ำหรือพืชผักพื้นบ้านในนาข้าวที่ใช้บริโภค และจัดจำแนกข้อมูลตามลักษณะทางพฤกษศาสตร์และนิเวศวิทยา ทั้งนี้เพื่อให้ได้มาซึ่งฐานข้อมูลพฤกษศาสตร์ชุมชนที่สำคัญต่อการดำเนินชีวิตประจำวัน อันจะนำไปสู่

การอนุรักษ์พืชผักพื้นบ้าน ความหลากหลายทางชีวภาพ และความมั่นคงทางอาหารของชุมชน รวมทั้งการใช้ประโยชน์พืชผักพื้นบ้านในนาข้าวจังหวัดสุรินทร์เพื่อการบริโภคในครัวเรือน

วิธีดำเนินการวิจัย

1. **วัสดุอุปกรณ์วิจัย** ได้แก่ อุปกรณ์บันทึกภาพและเสียง อุปกรณ์สำหรับสำรวจและเก็บตัวอย่าง เช่น กรรไกรตัดกิ่ง เลียม อุปกรณ์สำหรับเก็บตัวอย่าง แบบสำรวจและแบบสัมภาษณ์

2. **การเลือกกลุ่มตัวอย่าง** ใช้การสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive sampling) คือ กำหนดพื้นที่ศึกษาและเก็บตัวอย่างในเขตอำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์ และเลือกตัวอย่างแบบสโนว์บอลหรือลูกโซ่ (Snow ball หรือ Chain sampling) โดยได้สำรวจเลือกพื้นที่ที่เกษตรกรเก็บพืชในนาข้าวมาบริโภคในครัวเรือน และกำหนดให้เป็นหน่วยเริ่มต้นของการเก็บข้อมูลที่เป็นตัวแทนที่ดีที่สุดของประชากร และการสุ่มตัวอย่าง

3. **การเก็บข้อมูล** ทำการสำรวจและเก็บข้อมูลตั้งแต่เริ่มการทำนาถึงสิ้นสุดระยะการเก็บเกี่ยวข้าว คือ เดือนพฤษภาคมถึงเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2559 ระยะเวลารวมทั้งสิ้น 7 เดือน โดยการเก็บข้อมูลชนิดพันธุ์ แหล่งที่พบพืชผักพื้นบ้านในนาข้าวที่บริโภค การอนุรักษ์และรักษาพันธุ์ ข้อมูลที่ได้จะนำมาวิเคราะห์และจำแนกตัวอย่างพืชผักพื้นบ้านในนาข้าว โดยจำแนกชื่อวิทยาศาสตร์ ชื่อวงศ์ รวมทั้งโครงสร้างภายนอกของพืช โดยตรวจสอบจากเอกสารอนุกรมวิธาน (Plant taxonomy) และเอกสารลักษณะประจำวงศ์พรรณไม้ของ เต็ม (2557); สุชาติ (2542); Scremin-Dias (1999) แยกชนิดของพืชผักพื้นบ้านโดยจำแนกตามลักษณะการเจริญเติบโตตามหลักนิเวศวิทยา

ผลการวิจัย

ตัวอย่างพืชผักพื้นบ้านในนาข้าวที่บริโภคได้ นำมาจัดจำแนกชนิดและลักษณะทางพฤกษศาสตร์ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. **ชนิดพันธุ์ของพืชผักพื้นบ้านในนาข้าวที่นำมาใช้เพื่อการบริโภค** จากการศึกษาสำรวจพืชผักพื้นบ้านในนาข้าวในจังหวัดสุรินทร์ พบว่า มีพืชที่ชาวบ้านนำมาบริโภคเป็นผักจำนวน 13 วงศ์ 14 ชนิด ดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 ชนิดพันธุ์พืชผักพื้นบ้านในนาข้าวที่สำรวจพบในพื้นที่จังหวัดสุรินทร์ที่ใช้ในการบริโภค

วงศ์	ชื่อพฤกษศาสตร์	ชื่อสามัญ	ชื่อไทย/ชื่อท้องถิ่น
Campanulaceae	<i>Lobelia begonifolia</i> Wall.	–	ผักลิ่มผัว ผักเบียดิน
Convolvulaceae	<i>Ipomoea aquatica</i> Forssk.	Swam Morning Glory	ผักบุ้งนา
Fabaceae	<i>Neptunia oleracea</i> Lour.	Water Mimosa	ผักกะเจต ผักรุ่มอน
	<i>Sesbania javanica</i> Miq.	Sesbania Pea	โสน
Hydrocharitaceae	<i>Hydrocharis morsus-ranae</i> L.	Frogbit	ตับเต่า ตับเต่านา
Hydrocharitaceae	<i>Ottelia alismoides</i> (L.) Pers.	Duck-Lettuce	สันตะวาใบพาย
Limnocharitaceae	<i>Limnocharis flava</i> (L.) Buchenau	Yellow Burhead,	ตาลปัตรฤาษี
		Yellow Velvetleaf	ก้านจอก ผักพายใหญ่
Marsileaceae	<i>Marsilea crenata</i> C. Presl	Nardoo, Water Clover,	ผักแว่น
Menyanthaceae	<i>Nymphoides indica</i> (L.) Kuntze	Water Snowflake	บัวบา ตับเต่าใหญ่
Nymphaeaceae	<i>Nymphaea rubra</i> Roxb. ex Andrews	Lotus Stem, Water Lily	บัวสาย
Onagraceae	<i>Ludwigia adscendens</i> (L.) H. Hara	Water Primrose,	แพงพวยน้ำ ผักปอด
Plantaginaceae	<i>Limnophila geoffrayi</i> Bonati	Geoffray's Marshweed	ผักชื้ออม
Pontederiaceae	<i>Monochoria vaginalis</i> (Burm.f.) C.Presl	Monochoria,	ผักชาเขียด
		Pickrel Weeds	
Pteridaceae	<i>Ceratopteris thalictroides</i> (L.) Brongn	Watersprite	ผักกูดน้ำ กูดเขากวาง

2. นิเวศวิทยา (Ecology) ของพืชผักพื้นบ้านในนาข้าว จำแนกตามลักษณะนิเวศวิทยา การเจริญเติบโตได้ 4 ประเภท (Scremin-Dias, 1999) ดังนี้

2.1 พืชใต้น้ำ (Submerged plant) มีราก ลำต้น ใบ อยู่ใต้น้ำ ใบบาง กรอบ ไม่มีปากใบและคิวติน พบ 1 วงศ์ คือ Hydrocharitaceae และมี 1 ชนิด คือ สันตะวาใบพาย (*Ottelia alismoides* (L.) Pers.) พบระหว่างต้นข้าวในนาที่มีน้ำขังนานและเป็นรอยต่อระหว่างนาข้าวกับคลองธรรมชาติ ลำต้นเป็นเหง้าใต้ดิน ใบเดี่ยวรูปหัวใจ ขอบใบเป็นคลื่นเล็กน้อย แตกกอรอบต้น ดอกโผล่พ้นน้ำ กลีบดอก 3 กลีบ สีขาว ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 ลักษณะการเจริญเติบโตในน้ำของต้นสันตะวาใบพาย (*O. alismoides* (L.) Pers.)

2.2 พืชโผล่เหนือน้ำ (Emerged plant) เจริญเติบโตในน้ำบางส่วน เช่น รากและลำต้น ใบหรือดอกโผล่พ้นน้ำหรืออาจอยู่ที่ผิวน้ำ บางชนิดอาจมีทั้งใบใต้น้ำและใบเหนือน้ำในลำต้นเดียวกัน ลำต้นมีลักษณะแข็งแรงกว่าพืชใต้น้ำ มีปากใบและคิวติน พืชจำพวกนี้ ได้แก่

1) วงศ์ Marsileaceae มี 1 ชนิด คือ ผักแว่น (*Marsilea crenata* C. Presl) พบมากบริเวณพื้นที่ขอบนอกของพื้นที่นา และสามารถเจริญเติบโตแทรกไประหว่างกอข้าวได้ มีลำต้นเป็นเหง้าเรียวยาวทอดเลื้อยไปตามน้ำหรือผิวดิน ลำต้นกลม ใบชูเหนือน้ำ มีสปอร์โรคาริป (Sporocarps) ออกที่โคนก้านใบ ใบเป็นใบประกอบแบบพัด มีใบย่อย 4 ใบ ดังภาพที่ 2

ภาพที่ 2 ลักษณะการเจริญเติบโตในน้ำของผักแว่น (*M. crenata* C. Presl)

2) วงศ์ Nymphaeaceae มี 1 ชนิด คือ บัวสาย (*Nymphaea rubra* Roxb. ex Andrews) พบในทุ่งนาที่มีระดับน้ำค่อนข้างลึก เช่น หัวมุมของพื้นที่นา หรือข้าวที่ปลูกในคลอง โดยมีเหง้าอยู่ใต้ดินใต้น้ำ ก้านใบบัวอยู่ใต้น้ำ ใบลอยเหนือผิวน้ำ เป็นใบเดี่ยว แตกจากเหง้า ก้านใบยาว ขอบใบจักเป็นฟันเลื่อย ผิวด้านบนมัน ด้านล่างเป็นขนนุ่มปกคลุม ดอกเดี่ยว กลีบดอกสีชมพู ดังภาพที่ 3

ภาพที่ 3 ลักษณะการเจริญเติบโตในน้ำของบัวสาย (*N. rubra* Roxb. ex Andrews)

3) วงศ์ Menyanthaceae มี 1 ชนิด คือ บัวบา (*Nymphoides indica* (L.) Kuntze) พบในทุ่งน่าน้ำลึกและคลองริมแปลงนา หรือร่องน้ำระหว่างแปลงนา ลำต้นลอยเหนือน้ำ รากยึดติดกับดิน ลำต้นเลื้อยและแตกไหลได้ ใบรูปกลม หนา สีเขียวเป็นมัน กลีบดอกเป็นครุยสีขาว ดังภาพที่ 4

ภาพที่ 4 ลักษณะการเจริญเติบโตของบัวบา (*N. indica* (L.) Kuntze)

2.3 พืชลอยน้ำ (Floating plant) พืชที่ลอยอยู่บริเวณผิวน้ำ รากใต้น้ำ ลำต้น ใบ และดอกอยู่เหนือน้ำหรือผิวน้ำ สามารถลอยไปมาได้ พืชจำพวกนี้ ได้แก่

1) วงศ์ Convolvulaceae มี 1 ชนิด คือ ผักบุ้ง (*Ipomoea aquatica* Forssk.) เจริญเติบโตในดินชื้นถึงน้ำท่วมขังน้ำลึก ลำต้นสีแดงเขียว ยอดเรียวเล็ก ลำต้นกลวง มีข้อปล้อง และมีรากงอกตามข้อ ใบรูปสามเหลี่ยม รูปหอก กลีบดอกสีขาวตรงกลางม่วง ผลเป็นแคปซูล ดังภาพที่ 5

ภาพที่ 5 ลักษณะการเจริญเติบโตของผักบุ้งนา (*I. aquatica* Forssk.)

2) วงศ์ Fabaceae มี 1 ชนิด คือ ผักกระเฉด (*Neptunia oleracea* Lour.) พบในทุ่งนาที่มีระดับน้ำลึก คลองริมแปลงนาหรือร่องน้ำระหว่างแปลงนา เป็นพืชน้ำตระกูลถั่วอายุหลายปี ลำต้นกลม เรียวยาว เป็นปล้องแต่ปล้องมีฟองน้ำหุ้มสีขาวช่วยพยุงลำต้นให้ลอยน้ำ ใบประกอบ ทางออกตามข้อของลำต้น ดอกช่อสีเหลืองคล้ายดอกกระถิน ผลเล็กแบน ดังภาพที่ 6

ภาพที่ 6 ลักษณะการเจริญเติบโตของผักกระเฉด (*N. oleracea* Lour.)

3) วงศ์ Hydrocharitaceae มี 1 ชนิด คือ ตับเต่า (*Hydrocharis morsus-ranae* L.) พบในทุ่งนาที่มีระดับน้ำค่อนข้างลึก หรือคลองน้ำริมทุ่งนา ลำต้นมีลักษณะเป็นไหลทอดเลื้อย หากน้ำตื้นจะหยั่งรากลงยึดดินใต้น้ำ มีใบเป็นรูปหัวใจ ฝนใบด้านบนมัน ดอกเดี่ยว กลีบดอกสีขาว ออกดอกตามซอกใบ มีก้านชูดอกเรียวยาวผลเป็นรูปกระบอก ดังภาพที่ 7

ภาพที่ 7 ลักษณะการเจริญเติบโตของตับเต่า (*H. morsus-ranae* L.)

4) วงศ์ Onagraceae มี 1 ชนิด คือ แพงพวยน้ำ (*Ludwigia adscendens* (L.) H. Hara) พบในทุ่งนาที่มีระดับน้ำค่อนข้างลึกหรือคลองน้ำริมทุ่งนา สามารถขึ้นกระจายในทุ่งนา ถ้ามีน้ำท่วมขังพอหรือดินแฉะ เป็นไม้ล้มลุก ลำต้นอวบน้ำ มีรากตามข้อ ต้นที่ลอยน้ำจะมีรากหายใจรูปกระสวย ใบรูปรีขอบขนาน ดอกเป็นดอกเดี่ยว กลีบดอกรูปไข่สีขาว ผลรูปทรงกระบอก ดังภาพที่ 8

ภาพที่ 8 ลักษณะการเจริญเติบโตของแพงพวยน้ำ (*L. adscendens* (L.) H. Hara)

2.4 พืชชายน้ำ (Marginal plant) เป็นพืชที่เจริญเติบโตบริเวณริมน้ำหรือริมตลิ่ง ทั้งบริเวณหนองน้ำ ริมคลอง บริเวณที่มีน้ำขัง รากฝังในดิน ส่วนลำต้น ใบและดอก จะอยู่เหนือน้ำ

1) วงศ์ Campanulaceae มี 1 ชนิด คือ ผักลีมผัว (*Lobelia begonifolia* Wall.) ไม้ น้ำอายุสั้น ลำต้นทอดเลื้อยเล็กน้อย ยอดชูตั้งขึ้น ใบรูปไข่ป้อมออกตรงข้ามกัน ขอบใบหยัก ปลายใบแหลม ผลติดดอกในช่วงฤดูฝน ออกดอกที่ซอกใบใกล้ปลายยอด สีม่วงเข้ม ผลรีขนาดเล็ก พบตามคันนา หรือทุ่งนาที่หญ้าไม่รกนัก พบมากในช่วงรวงข้าวแก่จนกระทั่งเก็บเกี่ยว เป็นผักที่ใช้เป็นตัวบ่งชี้ถึงคุณภาพของดิน ผักชนิดนี้ไม่สามารถเจริญเติบโตได้หากมีการใช้สารเคมีในปริมาณสูง ดังภาพที่ 9

ภาพที่ 9 ลักษณะการเจริญเติบโตของผักลีมผัว (*L. begonifolia* Wall.)

2) วงศ์ Fabaceae มี 1 ชนิด คือ โสน (*Sesbania javanica* Miq.) พบขึ้นกระจายทั่วไปตามทุ่งนาที่มีน้ำและหรือท่วมขังเล็กน้อย เป็นพืชปีเดียว มีลำต้นเดี่ยวเป็นเหลี่ยมหรือวงกลม ใบประกอบขนนก ดอกออกดอกช่อแบบช่อกระจุก ออกตามซอกใบหรือปลายกิ่ง กลีบดอก 5 กลีบ มีสีเหลือง ประสานเชื่อมกันคล้ายดอกถั่ว ผลเป็นฝักยาวคล้ายถั่วฝักยาว ดังภาพที่ 10

ภาพที่ 10 ลักษณะการเจริญเติบโตของโสน (*S. javanica* Miq.)

3) วงศ์ Plantaginaceae มี 1 ชนิด คือ ผักอีอ้อม (*Limnophila geoffrayi* Bonati) พืชล้มลุกอายุฤดูเดียว พบมากบริเวณขอบแปลงนาหรือคันนา ลำต้นเรียวยาว ตั้งตรง กลมกลวง อวบน้ำ กลิ่นหอมฉุนเผ็ดร้อน ใบเดี่ยว รูปหอก เรียงตรงข้ามทุกข้อ ดอกออกเป็นช่อ สีม่วง กระจายที่ซอกใบและปลายกิ่ง กลีบดอกเป็นหลอดสีม่วง ผลรูปกระสวย ดังภาพที่ 11

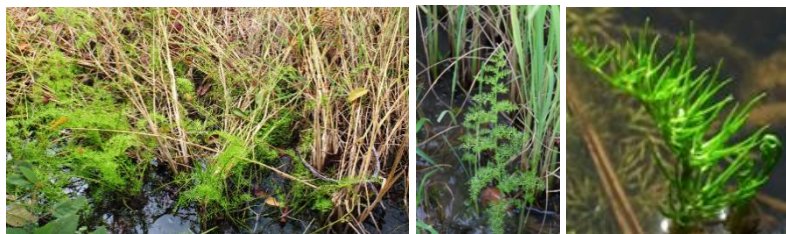
ภาพที่ 11 ลักษณะการเจริญเติบโตของผักอีออม (*L. geoffrayi* Bonati)

4) วงศ์ Pontederiaceae มี 1 ชนิด คือ ผักชาเขียว (*Monochoria vaginalis* (Burm.f.) C.Presl) พบริมน้ำ ริมทุ่งนา หรือในทุ่งนาที่มีน้ำขังเล็กน้อย เหนือใต้ดิน ใบเดี่ยวรูปหัวใจ ขอบใบเรียบ ผิวมัน ออกจากโคนแบบสลับ ดอกเป็นช่อเชิงลด กลีบดอกสีม่วงอมฟ้า ผลเป็นแคปซูล ดังภาพที่ 12

ภาพที่ 12 ลักษณะการเจริญเติบโตของผักชาเขียว (*M. vaginalis* (Burm.f.) Presl)

5) วงศ์ Pteridaceae มี 1 ชนิด คือ ผักกูดเขากวาง (*Ceratopteris thalictroides* (L.) Brongn) พบในนาข้าวน้ำตื้นและมีแสงสว่างพอ ต้นและใบชูเหนือน้ำ ก้านใบอวบใหญ่ เป็นสันสี่เหลี่ยมอวบ น้ำ ใบมี 3 แบบ คือ ใบประกอบขนนก ใบเดี่ยวเป็นแผ่นใบ และใบสร้างสปอร์ โดยใบย่อยแตกออกเป็นง่ามคล้ายเขากวาง ดังภาพที่ 13

ภาพที่ 13 ลักษณะการเจริญเติบโตของผักกูดเขากวาง (*C. thalictroides* (L.) Brongn)

6) วงศ์ Limnocharitaceae มี 1 ชนิด คือ ตาลปัตรฤาษี (*Limnocharis flava* (L.) Buchenau) พบในนาที่มีน้ำท่วมขังนาน น้ำลึก ลำต้นเป็นเหง้าแตกออกเป็นไหลและแตกเหง้าใหม่ได้ ใบเดี่ยวสีเขียวสด กว้าง กลีบดอกสีเหลืองสด มี 3 กลีบคล้ายเกล็ดปลา ผลเป็นรูปครึ่งวงกลมสีดำ ดังภาพที่ 14

ภาพที่ 14 ลักษณะการเจริญเติบโตของตาลปัตรฤาษี (*L. flava* (L.) Buchenau)

อภิปรายผล

การสำรวจความหลากหลายของพืชที่เจริญเติบโตในนาข้าวในพื้นที่อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ในช่วงเดือนพฤษภาคมถึงเดือนธันวาคม ซึ่งเป็นช่วงการทำนาข้าว พบว่า มีพืชเจริญเติบโตอยู่หลากหลายชนิดในทุกระยะของกระบวนการทำนา โดยพบทั้งพืชที่ใช้ประโยชน์เพื่อการบริโภคใช้เป็นพืชสมุนไพร และวัชพืชที่ต้องกำจัดและควบคุม อย่างไรก็ตามพืชที่ไม่พบว่ามีกรนำมาบริโภค คือ พืชวงศ์หญ้าและกก ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ หฤทัย และคณะ (2559) ได้ทำวิจัยเรื่องความหลากหลายของวัชพืชนาข้าว และแนวทางการจัดการวัชพืชตามแนวเกษตรอินทรีย์ โดยสำรวจพบพืชนาข้าวทั้งหมด 29 วงศ์ 68 สกุล 81 ชนิด แต่มีพืชเพียงไม่กี่ชนิดที่นำมาบริโภคได้แก่ สันตะวาใบพาย (*O. alismoides* (L.) Pers.) ผักบุ้ง (*I. quatica* Forsk.) และผักปอดนา (*Sphenochlea zeylanica* Gaertn.) นำมาเป็นอาหาร ส่วนนกทราย (*Cyperus iria* L.) หญ้าคา (*Imperata cylindrica* (L.) P. Beauv.) ผักบุ้ง (*I. aquatica* Forsk.) และหญ้าไทร (*Leersia hexandra* Sw.) นำมาเป็นยาสมุนไพรเป็นต้น ซึ่งแสดงให้เห็นว่านอกจากข้าวที่เป็นพืชหลักแล้ว ชาวนายังได้รับประโยชน์เพิ่มเติมที่เป็นผลพลอยได้จากพืชผักหลากหลายชนิดที่เจริญเติบโตเองโดยธรรมชาติซึ่งสามารถนำไปใช้ประโยชน์เพื่อการบริโภคและจำหน่ายหรือแบ่งปันกันได้

จากการจำแนกพืชผักที่เจริญเติบโตในนาข้าวตามลักษณะทางนิเวศวิทยาของ พบว่า พืชใต้น้ำ พบ 1 ชนิดพันธุ์ คือ สันตะวาใบพาย พืชโผล่เหนือน้ำ พบ 3 ชนิด คือ ผักแว่น บัวสาย และบัวบา พืชลอยน้ำ พบ 4 ชนิด คือ ผักบุ้ง ผักกระเฉด ตับเต่า และแพงพวยน้ำ พืชชายน้ำ พบ 6 ชนิด คือ ผักสืมผัว โสน ผักฮ่อยม ผักขาเขียด ผักกูดเขากวาง และตาลปัตรฤาษี จึงกล่าวได้ว่า โครงสร้างทางนิเวศวิทยามีผลต่อความหลากหลายของชนิดพันธุ์ของพืชผัก นอกจากนั้นแล้ว รูปแบบและวิธีการทำนานั้นนับได้ว่าส่งผลต่อโครงสร้าง บทบาทหน้าที่และการบริการทางนิเวศวิทยา เช่น

พืชไต้หวัน พืชโผล่เหนือน้ำ และพืชลอยน้ำ เป็นระบบนิเวศที่มีทรัพยากรน้ำและระยะเวลาที่เกษตรกรเก็บกักน้ำไว้ในทุ่งนา คลองหรือร่องน้ำในทุ่งนา คือ ช่วงข้าวเจริญเติบโตจนถึงท้อง (เดือนกรกฎาคมถึงเดือนตุลาคม) เป็นข้อจำกัด ส่งผลให้พืชในระบบนิเวศเหล่านี้มีโอกาสในการเจริญเติบโตและแพร่กระจายในช่วงเวลาสั้นๆ ในขณะที่พืชชาชนานั้น พบว่า มีความหลากหลายของชนิดพันธุ์พืชผักที่ใช้ในการบริโภคมากที่สุด ทั้งนี้เนื่องจากพืชกลุ่มนี้มีลักษณะนิเวศที่เอื้อต่อการเจริญเติบโตและแพร่กระจายพันธุ์ค่อนข้างกว้าง และกระบวนการทำนาส่งผลกระทบน้อยกว่าพืชที่เจริญเติบโตในระบบนิเวศ 3 กลุ่มแรก โดยพืชกลุ่มนี้พบได้ตลอดฤดูกาลทำนาทั้งบนคันนา บริเวณรอบคันนา หรือในทุ่งนาทั้งช่วงที่มีน้ำและไม่มีน้ำ ซึ่งสอดคล้องกับการวิจัยของ ปวริศา และ กาญจนา (2559) ได้ศึกษาเกี่ยวกับความหลากหลายของวัชพืชในนาข้าว ตำบลวัดจันทร์ อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก ซึ่งพบว่ารูปแบบการทำนาที่แตกต่างกัน คือ การทำนาข้าวปีและนาปรังจะมีผลต่อการเจริญโตของพืชในนาข้าวแตกต่างกัน โดยการทำนาแบบนาปรังนั้น มีการทำนาเกือบตลอดทั้งปี จึงมีการไถพรวนดินบ่อย พบพืชวงศ์หญ้าที่หลากหลายชนิดและไม่พบพืชวงศ์กก ส่วนพื้นที่ที่ทำนาแบบนาปี มีการพักพื้นที่นา ทำให้พบพืชวงศ์กกที่มักมีหัวฝังอยู่ใต้ดินและมักเจริญขึ้นมาอีกครั้งหนึ่งเมื่อมีการทำนาใหม่ ส่วนพืชวงศ์ Fabaceae (Leguminosae) จะพบเจริญเติบโตบริเวณรอบนามากกว่าในนา เนื่องจากไม่มีน้ำท่วมขัง ซึ่งน่าจะเหมาะสมต่อการเจริญเติบโตของพืชวงศ์นี้

สรุปผลการทดลอง

จากการศึกษาความหลากหลายของชนิด และศึกษานิเวศวิทยาของพืชผักพื้นบ้านในนาข้าว เขตอำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์ พบว่า มีผักพื้นบ้านในนาข้าวที่ใช้ในการบริโภคพบ 14 ชนิด โดยจัดเป็นพืชที่เจริญเติบโตในระบบนิเวศแหล่งน้ำ 4 ประเภท คือ 1) พืชไต้หวัน พบพืช 1 ชนิด คือ สันตะวาใบพาย (*O. alismoides* (L.) Pers.) ส่วนที่บริโภค คือ ใบ 2) พืชโผล่เหนือน้ำ มี 3 ชนิด คือ ผักแว่น (*M. crenata* C. Presl) ส่วนที่บริโภค คือ ใบและก้านใบ บัวสาย (*N. rubra* Roxb. ex Andrews) ส่วนที่บริโภค คือ ก้านใบและบัวบา (*N. indica* (L.) Kuntze) ส่วนที่ใช้บริโภค คือ ใบและก้านใบ 3) พืชลอยน้ำ มี 4 ชนิด คือ ผักบุ้ง (*I. aquatica* Forssk.) บริโภคส่วนใบและนำต้นผักกะเจต (*N. oleracea* Lour.) ส่วนที่บริโภค คือ ใบและต้น ต้นดัดเต่า (*H. morsus-randae* L.) ส่วนที่บริโภค คือ ใบและต้น แพงพวยน้ำ (*L. adscendens* (L.) H. Hara) ส่วนที่ใช้บริโภค คือ ยอด และ 4) พืชชาชนานี้ มี 6 ชนิด คือ ผักลิ้มผัว (*L. begonifolia* Wall.) บริโภคได้ทั้งต้น ต้นโสน (*S. javanica* Miq.) ส่วนที่บริโภค คือ ดอก ผักอีอ้อม (*L. geoffrayi* Bonati) ส่วนที่บริโภค คือ ดอก ใบหรือยอดอ่อน ผักขาเขียว (*M. vaginalis* (Burm.f.) C.Presl) ส่วนที่บริโภค คือ ใบ ผักกูดเขากวาง (*C. thalictroides* L. Brongn) ส่วนที่บริโภค คือ ใบ และตาลปัตรฤาษี (*L. flava* (L.) Buchenau) ส่วนที่บริโภค คือ ใบอ่อน ก้านใบ และดอก ซึ่งผลที่ได้จากการศึกษานี้สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในหลากหลายมิติทั้งในแง่ของการปรับปรุง

พัฒนา และยกระดับความเป็นอยู่ของชุมชน เช่น การใช้ประโยชน์ด้านวิจัยและวิชาการที่สามารถนำผลการวิจัยไปใช้เป็นข้อมูลอ้างอิง ฐานข้อมูลชุมชน และพัฒนางานวิจัยที่มุ่งสู่ประเด็นความมั่นคงทางอาหารของชุมชน (Community food security) นอกจากนั้นแล้ว ยังสามารถนำข้อมูลจากงานวิจัยไปวางแผนพัฒนาและยกระดับเศรษฐกิจของชุมชน โดยสามารถยกระดับศักยภาพทางการตลาด และสร้างชุมชนที่สามารถพึ่งพาตนเองได้โดยลดการพึ่งพาเศรษฐกิจจากภายนอก สำหรับมิติของการอนุรักษ์ทรัพยากรท้องถิ่นนั้น ข้อมูลจากการวิจัยนี้จะช่วยให้ชุมชนและนักอนุรักษ์มีข้อมูลที่ถูกต้อง และเป็นจริงจากพื้นที่ ซึ่งจะช่วยให้การดำเนินการอนุรักษ์ทรัพยากรท้องถิ่นเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ และมีความยั่งยืน นอกจากนั้นแล้วผลการวิจัยสามารถนำไปบูรณาการสู่การเรียนการสอนในชั้นเรียนได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะรายวิชาทางด้านชีววิทยา เกษตรศาสตร์ และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

กิตติกรรมประกาศ

คณะผู้วิจัยขอขอบพระคุณมหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์ ที่ให้การสนับสนุนงบประมาณในการทำวิจัย ขอขอบพระคุณคณบดีและเจ้าหน้าที่คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี และเกษตรกรที่สนับสนุนการทำวิจัยทุกท่าน

เอกสารอ้างอิง

- เต็ม สมิตินันท์. (2557). **เชื้อพรรณไม้แห่งประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: สำนักงานหอพรรณไม้ สำนักวิจัยการอนุรักษ์ป่าไม้และพันธุ์พืช กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่าและพันธุ์พืช กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.
- น้องนุช สารภี, ปิยรัตน์ มีแก้ว, ยุพเยาว์ โตศิริ, และชัยพันธุ์ สารภี. (2562). ความหลากหลายของพืชหัวกินได้ในท้องถิ่นจังหวัดสุรินทร์. *PSRU Journal of Science and Technology*, 4(2), 43–53.
- ปวีศา มีสุขเสมอ, และกาญจนา ธนนพคุณ. (2559). ความหลากหลายของวัชพืชในนาข้าว ตำบลวัดจันทร์ อำเภอมือง จังหวัดพิษณุโลก. ใน **การประชุมวิชาการมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ครั้งที่ 54** (น. 407–414). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- สุชาติ ศรีเพ็ญ. (2542). **พรรณไม้น้ำในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- สนใจ หะวานนท์. (2557). คุณค่าของพื้นที่ชุ่มน้ำ. ใน **การประชุมเชิงปฏิบัติการ วันพื้นที่ชุ่มน้ำโลก 2555 เรื่อง การท่องเที่ยวเพื่อสนับสนุนพื้นที่ชุ่มน้ำและชุมชน** (น. 9–15). กรุงเทพฯ: สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.
- หฤทัย เหมะธูลิน, พิทักษ์ จันทร์เจริญ, และวีระชัย ณ นคร. (2551). ความหลากหลายของวัชพืชในนาข้าว และแนวทางการจัดการวัชพืชตามแนวเกษตรอินทรีย์. สืบค้นเมื่อ 3 มิถุนายน 2561, จาก <https://meanhh.wordpress.com/2009/08/10/ความหลากหลายของวัชพืช/>

- Che Salmah, M.R., Siregar, A.Z., ABU Hassan, A., & Nasution, Z. (2017). Dynamics of Aquatic Organisms in A Rice Field Ecosystem: Effects of Seasons and Cultivation Phases on Abundance and Predator–prey Interaction. **Tropical Ecology**, **58**(1), 197–191.
- Kosaka, Y., Takeda, S., Sithirajvongsa, S., & Xaydala, K. (2006). Plant diversity in Paddy Fields in Relation to Agricultural Practices in Savannakhet Province, Laos. **Economic Botany**, **60**(1), 49–61.
- Prajeesh, P., & Anil, N. (2016). An account of the ‘useful weeds’ associated with wetland paddy fields (Vayals) of wayanad, Kerala. **Annals of Plant Sciences**, **6**, 1516–1526.
- Scremin–Dias, E. (1999). **Tropical Aquatic Plants: Morphoanatomical Adaptations**. Retrieved June 8, 2018, from <http://www.eolss.net/sample-chapters/c20/e6-142-nh-03.pdf>